

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.21>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИЯВЛЕННЯ

Мотузна А.В.,*здобувач вищої освіти,**Навчально-науковий інститут права**Сумського державного університету***Резнік О.М.,***доктор юридичних наук, заслужений юрист України,**доцент кафедри АГПФЕБ,**Навчально-науковий інститут права**Сумського державного університету**<https://orcid.org/0000-0003-4569-8863>*

Мотузна А.В., Резнік О.М. Теоретико-правові основи дослідження легалізації злочинних доходів та напрями їх виявлення.

У статті авторами було проведено комплексний аналіз теоретико-правових засад дослідження легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Зокрема, було здійснено ретроспективний аналіз становлення фінансових розслідувань легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та правові засади їх проведення. Зокрема, автори зосередили увагу на етапі створення інституцій, направлених на боротьбу із фінансовою злочинністю, яка призводила до дестабілізації держави в цілому. Зокрема, було визначено: податкову міліцію, Державну службу фінансового моніторингу, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки. Особливу увагу було присвячено правовим засадам проведення фінансових розслідувань. У статті було визначено та проаналізовано положення основних нормативно-правових актів, які безпосередньо регулюють процедуру проведення фінансових розслідувань легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Автори виокремили та проаналізували головні напрями виявлення легалізації злочинних доходів. Зокрема, це: 1) «випадкове», нецільоване виявлення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; 2) виявлення дій, пов'язаних із легалізацією, в контексті здійснення моніторингових дій (дослідження статистичних даних; оцінка ризиків; перевірка звітності підприємств; податкова перевірка тощо). Аналізуючи напрями виявлення легалізації злочинних доходів відповідно до суб'єктів, було виокремлено та охарактеризовано спеціальні (галузеві) суб'єкти (фахівці-правники та економісти; первинні та державні) та так звані «викривачі».

Зважаючи на це, актуальність проведеного дослідження не викликає сумнівів. В цілому, було визначено сутність фінансових розслідувань, окрім виявлення та припинення злочинних діянь, яка полягає у вивченні нових способів та методів вчинення злочинних посягань, а також, має на меті виявлення слабких місць у фінансово-економічній безпековій політиці.

Ключові слова: доходи, одержані злочинним шляхом, легалізація злочинних доходів, правові засади, фінансові розслідування.

Motuzna A.V., Reznik O.M. Theoretical and Legal Bases of Research of Legalization of Criminal Proceeds and Directions of their detection.

In the article, the authors conducted a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of the study of money laundering. In particular, a retrospective analysis of the formation of financial investigations into the legalization of proceeds from crime and the legal basis for their conduct was conducted. In particular, the authors focused on the stage of creating institutions aimed at combating financial crime, which led to the destabilization of the state as a whole. In particular, the following were identified: the tax police, the State Financial Monitoring Service, the National Agency for the Prevention of Corruption, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, and the Bureau of Economic Security. Particular attention was paid to the legal framework for conducting financial investigations. The article identified and analyzed the provisions of the main legal acts that directly regulate the procedure for conducting financial investigations into the legalization of proceeds from crime. The authors have identified and analyzed the main areas of detection of money laundering.

In particular, these are: 1) «accidental», unintended detection of legalization (laundering) of property obtained by criminal means; 2) identification of actions related to legalization in the context of monitoring actions (statistical data research; risk assessment; verification of enterprise reporting; tax audit, etc.). Analyzing the directions of detection of legalization of criminal proceeds according to the subjects, special (branch) subjects (specialists-lawyers and economists; primary and state) and so-called «detectives» were singled out and characterized. In view of this, the relevance of the study is beyond doubt. In general, the essence of financial investigations, in addition to the detection and cessation of criminal acts, which is to study new ways and methods of committing criminal encroachments, as well as to identify weaknesses in financial and economic security policy.

Key words: proceeds of crime, legalization of criminal proceeds, legal framework, financial investigations.

Постановка проблеми. Одним із основних показників розвитку держави необхідно вважати її економічне благополуччя, яке можливо досягти шляхом належного, якісного рівня та стабільності функціонування фінансової системи. Для ефективного та належного функціонування системи необхідним є дотримання закріплених на законодавчому рівні положень. Інститут фінансових розслідувань має свою історію створення та реформування його суб'єктів. Створення суб'єктів фінансових розслідувань було обумовлено підвищенням рівня кримінальних правопорушень щодо легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом. Дана тематика також не втрачає актуальності у зв'язку із появою нових методів та способів вчинення так званих «економічних» правопорушень, що, у свою чергу, потребує використання та впровадження сучасної методики здійснення моніторингу й розслідування.

Стан опрацювання проблематики. Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом в цілому та фінансові розслідування цього кримінального правопорушення були предметом дослідження представників наукової спільноти. Зокрема, Л. Аркуша, Н. Голованов, О. Халін, С. Чернявський та А. Чубенко розглядали вищезазначену проблематику у своїх наукових доробках.

Метою статті є проведення комплексного дослідження теоретико-правових засад дослідження легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також характеристика напрямів їх виявлення.

Виклад основного матеріалу. Періодичні світові фінансові кризи активізують економічну злочинність, тим самим загострюють проблему легалізації корупційних доходів [1, с. 297]. У свою чергу, доходи, одержані злочинним шляхом,

являють не лише загрозу для економіки будь-якої країни, але й її національної безпеки в цілому [2, с. 103]. Зважаючи на це, постає актуальність в тому, щоб викоринити або ж мінімізувати наявність таких доходів. На нашу думку, для того, щоб повною мірою проаналізувати напрями виявлення легалізації злочинних доходів, потрібно розпочати із ретроспективного аналізу становлення фінансових розслідувань легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та правові засади їх проведення. Констатуємо, що так звані первісні фінансові операції мали достатньо примітивний характер, а також мали вираження безпосередньо у натуральних величинах. Проте із розвитком суспільних відносин з'являлись еквівалентні способи оплати, а саме – гроші. Сучасна вітчизняна фінансова система значно відрізняється від первісної. Зокрема, вона складається з інституцій, які керують грошовими потоками між різними сферами та грошовими фондами. Для ефективного та належного функціонування системи необхідним є дотримання закріплених на законодавчому рівні положень. Незважаючи на вищезазначене, злочини або ж кримінальні правопорушення з'явилися ще в первісному суспільстві.

Саме недотримання та невиконання громадянами приписів законодавчих актів штовхає представників законодавчих органів державної влади до створення системи запобігання порушенням. Для фінансових розслідувань легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом актуалізується питання проведення комплексу заходів, що включають в себе збір, аналіз та оцінки результатів діяльності в системі фінансового моніторингу, провадження гласних та негласних слідчих розшукових дій, тощо.

Для розкриття та з'ясування так званої «економічної злочинності» (кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності) необхідне комплексне та структуроване розслідування деструктивних процесів, що відбуваються у сфері економіки під впливом кримінальних правопорушень. Все це дає змогу ефективно протидіяти загрозам у фінансово-економічній сфері та виконувати превентивну функцію [3, с. 9].

Розпочинати ретроспективний аналіз таких фінансових розслідувань необхідно із визначення однією із перших інституцій, що була створена для боротьби із фінансовою злочинністю. Це була податкова міліція, яка відповідно до Указу Президента України від 30 жовтня 1996 року «Питання державних податкових адміністрацій» [4] розпочинала свою діяльність як структурний елемент Державної податкової адміністрації України на базі підрозділів з боротьби з кримінальним приховуванням прибутків від оподаткування Міністерства внутрішніх справ України та працівників підрозділів податкових розслідувань. Спочатку податкова міліція входила до системи податко-

вих органів; згодом її віднесли до системи органів доходів і зборів; а потім – до складу Державної фіскальної служби. На даний час податкова міліція певною мірою знаходиться у стадії ліквідації у зв'язку із прийняттям Закону «Про Бюро економічної безпеки України» [5]. Дане Бюро є відомством- правонаступником у сфері фінансових розслідувань. В контексті прийняття цього Закону податкова міліція 28 вересня 2021 року мала бути остаточно ліквідована.

Необхідно також виокремити і Державну службу фінансового моніторингу України, що становить собою центральний орган виконавчої влади. Саме ця Служба реалізує державну політику щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Нараду із цими інституціями виокремлюємо і Службу безпеки України, яка виконувала та продовжує виконувати функції щодо фінансового розслідування. У свою чергу, Закон України «Про запобігання корупції» [6], прийнятий у 2014 році, передбачав створення ще однієї інституції – Національного агентства з питань запобігання корупції, що опосередковано має відношення до розслідування у сфері легалізації та реалізує державну антикорупційну політику.

В цілому, констатуємо, що легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає у процесі їх отримання незаконними методами і способами і, як наслідок, – введенням до легальної економіки. При цьому, законність не повинна викликати сумнівів у джерелах походження коштів. Незаконно отримані доходи проходять процес узаконення й повертаються до свого початкового власника.

На законодавчому рівні дефініція «фінансові розслідування» не знайшла свого закріплення. Зважаючи на це, виокремлюємо підхід, запропонований М. А. Піменовим, за яким фінансові розслідування становлять процесуальну діяльність, яка полягає у зборі, закріпленні, всебічному розгляді, вивченні істотних обставин учиненого правопорушення, пов'язаного з посяганням на відносини у сфері формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових засобів (фінансових ресурсів) суб'єктів економічних відносин [7, с. 25].

Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом відповідно до Кримінального кодексу України належить до кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності [8]. Проте, превалює думка, що у «чистому вигляді» такого роду кримінальні правопорушення майже не зустрічаються. Це зумовлено тим, що легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, безпосередньо пов'язана із низкою інших протиправних діянь чи кримінальних правопорушень, що сприяють або є результатом легалізації такого

виду доходів. Зважаючи на вищезазначене, виявлення легалізації злочинних доходів може мати не лише випадковий, але й епізодичний характер. Зокрема, це може проявлятися під час моніторингу, контролю та фінансових розслідувань інших протиправних діянь, кримінальних правопорушень або ж в контексті здійснення цілеспрямованих моніторингових дій.

Констатуємо, що легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, знаходиться у безпосередньому взаємозв'язку із певного роду кримінальними правопорушеннями. Зокрема, це: шахрайство, підробка документів, обіг наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, тероризм, корупція, торгівля людьми тощо. Зважаючи на це, задля реалізації такого роду кримінальних правопорушень продукуються комплексні структурні схеми із використанням одразу кількох способів легалізації доходів. Тому, головною метою є впровадження майна, одержаного злочинним шляхом, у для використання у легальний простір. Виявлення одного з таких кримінальних правопорушень може викрити цілу схему з легалізації. Таким чином, одним із перших способів виявлення легалізації виокремлюємо виявлення окремого кримінального правопорушення, що є частиною злочинної схеми з відмивання. Тобто, такий спосіб не має за своєю ціллю виявити та розслідувати саме кримінальне правопорушення щодо легалізації злочинних доходів. Таке виявлення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є «випадковим», нецілеспрямованим виявленням.

Другий спосіб має конкретну та чітку мету щодо контексті виявлення протиправних дій, пов'язаних із легалізацією, зокрема – в процесі здійснення моніторингових дій. Тобто, спеціальні суб'єкти, основним завданням яких є виявлення та запобігання легалізації, проводять регулярні спостереження, перевірки та рейди, спрямовані на виявлення її ознак. Якщо об'єкт розслідування виявляється підозрілим, за ним може здійснюватися безперервний моніторинг, можуть бути проведені так звані негласні слідчі заходи або конфіскація майна чи коштів та проведення подальших слідчих заходів. Все це має місце під контролем правоохоронних органів.

Систему фінансового моніторингу та виявлення ознак легалізації також можна поділити на первинну та державну відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Первинна представляє собою діяльність суб'єктів, котрі надають окремі фінансові послуги або є фінансовими установами (банки, платіжні організації, бухгалтери, постачальники послуг віртуальних активів, тощо). Державний моніторинг

здійснюють відповідно державі органи й установи, такі як Бюро економічної безпеки України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна аудиторська служба, тощо. Якщо для первинних суб'єктів виявлення ознак легалізації є опосередкованим завданням, супутним з виконанням основних функцій, то для окремих державних органів моніторинг та виявлення ознак легалізації є одним з основних завдань [9].

Ще одним способом виявлення легалізації є діяльність викривачів, які здійснюють повідомлення про кримінальне правопорушення. Тобто, особа, якій стало відомо про вчинення дій, що мають характер легалізації доходів або майна або про замисел вчинення таких дій, повідомляє правоохоронний орган й передає всі відомості, які має. У свою чергу, існує проблема щодо закріплення та визначення статусу викривача, оскільки у вітчизняному законодавстві врегульовано питання щодо правового статусу викривачів у корупційних правопорушеннях. Як відомо, легалізація злочинних доходів перебуває у тісному взаємозв'язку із корупційними діями, адже практично неможливо провадити складні схеми без залучення «допомоги» державних органів та їх посадових осіб.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід визначити, що напрями виявлення легалізації злочинних доходів можна ранжувати відповідно за суб'єктами здійснення, цілями конкретного розслідування, способу вчинення та джерела походження відомостей про вчинене протиправне діяння. Виявлення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом можливе в результаті цілеспрямованих моніторингових дій або «випадково», в результаті виявлення окремого кримінального правопорушення, що являє собою частину злочинної схеми. За способом виявлення інформації про вчинюване правопорушення можна виокремити спеціального (галузевого) суб'єкта та викривача. Спеціальні суб'єкти, в свою чергу класифікують на певні так звані «фахові»: фахівці-юристи та фахівці-економісти; на первинних та державних суб'єктів. Також, слід особливу увагу приділити методам дослідження ознак легалізації та фактів, що підтверджують її існування. Комплексне виявлене легалізації можливе у разі застосування методів матеріальної перевірки та дослідження цифрового середовища. Тож, своєчасне та повне виявлення та запобігання вчиненню легалізації доходів чи майна, одержаних злочинним

шляхом можливе за умови комплексного застосування відповідних методів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Думчиков М. О., Бондаренко О. С., Уткіна М. С. Загальні питання криміналістичної характеристики легалізації корупційних доходів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Випуск 66. С. 296-309. <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.29>
2. Уткіна М. С. Взаємодія правоохоронних органів та фінансових установ щодо здійснення фінансового моніторингу у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Правові горизонти*. 2021. Випуск 26 (39). С. 102-106. <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2021.i26.p>
3. Чернявський С. С., Користін О. Є., Некрасов В. А. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: методичні рекомендації. та ін. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. 164 с.
4. Питання Державних податкових адміністрацій : Указ Президента України від 30. 10. 1996 р. № 1013/96. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013/96#Text>
5. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28. 01. 2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14. 10. 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Піменов М. А. Фінансові розслідування : основні підходи. *Вісник Фінансової академії*. 2003. № 1 (25). С. 25.
8. Кримінальний кодекс України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06. 12. 2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>